

Михаило Лалић

ФАЗЛИ ШАРАЦ ИЗ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

Крајем прошлог вијека, приликом једног од својих боравака у Васојевићима, руски етнограф Павле Ровински забиљежио је, поред извјесног броја мирских, и неколико гусларских народних пјесама. Једна од њих, којој је Ровински дао наслов „Фазли Шарац харамбаша”, привлачи пажњу не толико својом умјетничком вриједношћу, колико богатим историјским под-текстом.

Пошто пјесма, вјероватно, није објављивана на другим мјестима осим у трећем тому књиге Ровинског о Црној Гори, и пошто ширем кругу читалаца није приступачна, овдје ћемо је навести у цјелини.

Кличе вила уврх Зелетина
а прикличе у Гусињу граду,
Вруји вода на обали ладној,
а имени два Шабанагића —
Мехмед-пашу и брата Булбега: 5

„Јесте л'чули два Шабанагића
е прескочи хајдук Фазли Шарац.
Он прескочи на Ком на планину
и конак је учинио први,
први конак Пеху широкоме, 10
код бијела Кркина катуна.
И добро му на конаку било:
заклао му овна маторога.
Па навали низ вашу Нахију,
и дошао у село Прешњево; 15

ту је шљега на кршћено кумство,
а у кнеза Стојановић Васа.
И ту су га добро дочекали
заклаше му ћурку и ћурана.
Па сјутрадан зором заранио, 20
навалио Хасу пространоме;
по чивчија порез ударио —
Све од огња по дебела овна
и по товар бијеле пшенице
и за трошак маџарију златну. 25

Па се јунак натраг поврнуо.	25
Фазли асли побољео љуто од кауна срца јуначкога.	
Сјутра хоће Комом високијем, а пут му је Подом боровијем.	30
Но ако сте ка кажују људи, ви узмите неколико друга, изидите Кому високоме, те ту ћете дочекат хајдука.”	
Кад то чуше два Шабанагића, Мехмед-паша на ноге скочи и Булбега брата опремио, и даде му шездесет грабана; и одоше Комом високијем, док добоше Поду боровоме —	35
ту бусију ухватише Турци. Таман јарко обасјало сунце, погледаше високом планином, угледаше сивого сокола,	40
бе га болест освојила тешка — на пусту се пушку наслањаше. Са њим друга нема никаквога До са шњиме иде Шабо Фатић. На бусију турску нагазише.	45
Запуцаше шездесет пушака, погодише сивого сокола — ни земља га жива не дочека.	50

Пјесма је записана од Мира Дедовића, народног првака, јунака, гуслара и познаваоца племенских предања васојевичких. За Дедовића Томаш Катанић каже да је и у одмаклој старости знао на заносан начин приповиједати историје из времена Руслана Дабетића (друга половина XVII стољећа) те га је тиме као младића припремио и опредјелио да се бави племенском прошлошћу. Што су, ипак, коментари уз пјесму остали веома оскудни, може се само нагађати. Највјероватније је да Ровински, због других послова, није стигао да пита ни да забиљежи појединости који би га, иначе, као социолога и историчара, интересовале.

У тумачењу ријечи, какво је дао уз сваку пјесму, тамо гдје пјевач казује или нагађа од чега се Фазли Шарац разболио (стих 27), Ровински наводи ријеч *кау*н као неки васојевички локализам, њему необјашњив, док је за нас, у ствари, јасно да се ту ради о спајању двије ријечи: „као оно” или „ка оно”, које се употребљавају за упоређење, те би стих 27. у цјелини имао да гласи:

Од ка’оно срца јуначкога

— што ће рећи да се Шарац разболио од „наsrца”, то јест од неке акутне стомачне болести.

Стихови 18. и 19, гдје се казује како су у селу Црешњеву, код Стојановића, Шарца угостили:

И ту су га добро дочекали:
Заклаше му ћурку и ћурана —

такође заслужују мало коментара. Наиме, у селима Горњег Полимља данас нигдје не гаје ћурку. Није гајена ни у вријеме кад је Ровински тамо скупљао грађу. Напросто — ћурка је тамо егзотична животиња која се може видјети једино у Берама, можда у Плаву и Гусињу, у двориштима муслиманских породица. Ипак, то не значи да је пјевач тај детаљ измислио, него из тога запаженог податка видимо да је, у оно вријеме, међу дужности чипчије спадало и гајење одређеног броја и врсте живине за потребе власника земље. Као и друге дужности, мора да је и та била мрска; чим се на неки начин ослободио — чипчија је једва чекао да одбаци и заборави све што га је подсећало на зависност.

О именима мјеста, која су иста и данас — осим што је име Хас већ прилично потиснуто из употребе — и о личностима пјесме (све су фактички постојале тамо гдје су поменуте), — Ровински ништа није казао. Неке од тих личности, међутим, заслужују и са етнографско-социолошког становишта извјесно објашњење. Ту на првом мјесту долази Шарчев једини пратилац Шабан Фатић, као представник једне специфичне врсте — дво-вјераца. О Фатићима, огранку ширег братства Губеринића, постоји предање да их је мајка, родом од Милачића из Куча, још док су били мали, на гладну годину, одвела у Плав да их прехране, и да је тамо заједно с дјецом примила ислам. Кад је прошла глад, Фатићи су се вратили у Коњухе, на своје имање, као муслимани који не траже никакве привилегије, не намећу давања, а вјера им не смета да у борбама и осветама стоје уз своје робаке хришћане. Зна се и да су се женили из околних братстава и да су им жене, већином, кришом носиле дјецу код попова те их крштавале. Тако су, бар неки од њих, уз другу вјеру добијали и друго име.

Ово није изузетан случај, него само један од примјера „привидног потурчивања“, које је у неким крајевима, у нека времена, било једино средство да се очува живот и имање. Трагове таквог двовјерства нашао је и забиљежио Доситеј Обрадовић: „У Албанији имаде места где су се Албанези у време Амурата другога истурчили више од триста година, и како се кога нашега свештеника дочепају, воде га на своје пробова да окади и спомене њиове мртве; и мора свештеник гласно спомињати Усеина, Мустафу, Алију и прочија, ако му се и неће, јер иначе би га здраво истукли; а кад испуни вољу, они га лепо часте и обдаре. Вичу и проклињу оце и дервише: ништа то не служи! Отац, умирући, заклиње сина да никако попа не пропусти док му проб не окади“.

Марко Цемовић у необјављеном спису о Васојевићима (својина Историјског института Црне Горе) наводи писање Арсенија IV, гдје се каже да су плавски и гусињски „Турци“ устали заједно с Васојевићима и изјавили да ће се сви вратити у хриш-

ћанство ако се устанак сврши побједом... „Ово показује да су они били привидни муслимани”, закључује из тога Цемовић. У истом спису наводи се и писање „Новина читалишта београдског” од 18. III 1848. године о Пештери и Биору: „У овим пределима има таквих домова у којима се налазе по два брата, пак један верује у Христа а други у Мухамеда, један клања а други се крсти. У неким кућама има по три брата, и сва три држе се да су Турци, а отац им је Србин, и тако синови клањају а отац им се крсти; а кад барјам дође, сви заједно прославе, отац иде у цркву а синови у џамију...”

У поменутом спису Цемовић тврди да привидно потурчивање у Васојевићима почиње тек 1738. године, последице страшне сјече, похаре и расељавања Васојевића. Затим наводи: „Зна се да је ово потурчивање извршено по добро смишљеном плану: требало је на овај начин осигурати племену даљи опстанак. Од свију братстава и ширих породичних заједница требало је по један угледни човјек да привидно прими ислам и на тај начин да се створи мир и узајамно повјерење између Турака и племена Васојевића. Тако је учињено, и резултати су били више него добри. Задрге привидних муслимана, које су онда биле и морале бити ради самоодбране врло велике (било их је са до 70 чељади у једној) ослобођаване су од свију дажбина; као муслимани могли су се слободно кретати по исламским крајевима, одржавати трговачке везе, посредовати код органа власти и потурица у случајевима племенских потреба итд...” Тиме Цемовић објашњава чињеницу да: „У Васојевићима нема мржње и презира према потурицама каква се изражава у *Горском вијенцу*... Све узајамне везе — породичне, братственичке, племенске, народне остале су нетакнуте. До рата 1912. године закључно никад није било случаја да муслиман Васојевић изда своје племе и пређе Турцима у честим ратовима у готово свакодневним чаркама и бојевима. Напротив, ваљда да би одбили од себе сваку сумњу одрођавања, они су предњачили у борбама. Наравно да су и уживали подједнака права пред племенском влашћу. Крвна освета није разликовала да ли је ко од рођака убице муслиман или православни. У почетку била је обична ствар узајамно закључивање бракова, доцније то оце и попови нијесу трпјели и муслимани су принуђени били да закључују бракове између себе или са околним потурицама...”

Сам Шабан Фатић помиње се као припадник одметничке групе око Кома — те је вјероватно из тих дана хајдуковања његово познанство и пријатељство с Фазли Шарцем.

О јунаку пјесме, Фазли Шарцу, Ровински каже да је познато само оно што се о њему у пјесми казује. Заиста имамо доста пјесама о чијим јунацима се, на жалост, зна мало или ништа, али овдје није такав случај. Захваљујући записима Томаша Катанића (рукопис у Народном музеју у Иванграду), Фазли Шарац није тако непознат.

Фазлија је његов псеудоним из времена чобанства. Познато је да су брдски чобани, одлазећи на презиму оваца у Босну и у жупније крајеве насељене муслиманима, узимали муслиманска имена да лакше прођу. Шарац је, с друге стране, надимак какав су добијали људи којима су велике богиње („красте“) оставиле трагове по лицу. Право име јунака пјесме, затрпано надимцима, у ствари је Јанко Ивановић. Родом је из Слатине, гдје и данас постоје двије или три породице његовог потомства с презименом Шарчевићи.

Катанић каже да је Шарац био велики хајдук, а његово хајдуковање доводи у везу с немирима које је покренуо скадарски везир Кара-Махмут Бушатлија кад је наслиједио свога брата „Бор-пашу“ којем је раније био избио око. Године 1786, због млетачких протеста у Цариграду за Кара-Махмутове злочине над млетачким поданицима, везир је оглашен за одметника од султана. У борбама које су имале да почну, Кара-Махмут је желио да и међу Васојевићима нађе одане главаре какви су били Шуто Лакчевић у Пиперима, Чубро Поповић у Кучима, Буџан Радовић у Бјелопавлићима, Беша Перуновић у Пјешивцима, Томо Љешевић у Пиви, Станиша Абазовић и нешто касније Раде Церовић у Ускоцима.

Кара-Махмут је био у непријатељству и с пећким пашама Махмутбеговићима, па је то непријатељство изазвало расцјеп и међу гусињским беговима Редепегећима, а преко њих, донекле, и у Васојевићима: Алил-бег, капетан, и његови синови Мехмед-бег и Бул-бег, који се у овој пјесми помињу, остали су уз Бушатлију, а њихови братучеди Пашићи уз Махмутбеговиће. Пашићи су предложили паши Махмутбеговићу из Пећи да се измири с Васојевићима, који већ тридесет година нијесу ишли у Пећ. Авди-паша им је на то допустио да могу слободно долазити у Пећ на пијаце и у Дечане на молитве, а затим и да раније заробљени Васојевићи (1737. и 1756.), растурени по Метохији и Косову, до Гњилана, Звечана и Подујева, могу слободно да се врате у племе. Допуштено је и онима који су поисламљени да се врате. „Први караван враћених дошао је са стотину коња и лјецом у крошњама“.

Вјероватно је то учинило да се Васојевићи, у већини, нађу окренути против Бушатлије и њихових малобројних присталица око Радоја Бабовића и његова унука Лакића Кастратовића. У борби до које је дошло поводом локалних спорова, Васојевићи су Бушатлијине присталице потиснули и гонили до моста испред Плава. Своје погинуле у том сукобу сахранили су код цркве у Брезејевици. У то је Бушатлија с јаком војском стигао у Гусиње, а одатле коњицом напао Васојевиће. Сломио је отпор на Мурину, стигао да опљачка све, па и турски град Колашин, опљачкао насеља до Бродарева, побио присталице Махмутбеговића, Пашиће, и утро им траг, продро до Дрине, прелазео и у Србију...

Послије тога „слома”, Бушатијине присталице и њихов војвода Лакић остварили су неку врсту аутономије у Васојевићима. Аутономна област је имала и границу, која се вјероватно подударала с неком раније успостављеном племенском границом. Недозвољено прелажење те границе сматрало се за прекршај, као што се види и из пјесме:

Е прескочи хајдук Фазли Шарац,
Он прескочи на Ком на планину ...

„Ред који је завео (војвода Лакић), погодовао је нарочито онима који су навикли да буду раја”. Катанић наводи да су многи старинци говорили да „иако су били под Турцима, у вријеме војводе Лакића живјели су као бубрег у лоју. Људи су били заштићени од самовоље ага и силедија. Војнички нијесу били под командом бегова него под својим барјактарима и морали су дати 300 војника”... О томе у фрагменту једне друге пјесме говоре стихови:

А у доба војводе Лакића,
кад смо турска раја постанули,
и ако смо турска раја били —
нијесмо им руке пољубили.
За плијен смо плијен узимали,
а за главу главу откидали,
и свакога свога осветили ...

Марко Цемовић је у поменутом спису расправљао и о времену завођења чипчијског поретка у Васојевићима. Он сматра да је то почело раније, управо одмах послје страховите разуре из 1737. године, кад почиње и „привидно потурчивање” појединих породица одређених да тиме спасавају братства, и кад настаје велико расељавање из Васојевића (Буровића, Бокана, Вукчевића, Жүнића, Гвозденовића и других у Црмницу, Миомановића у Добрску жупу, Бојића у Морачу, Дабетића у Мораково, Дивљана у Босну, Карацића у Зегу, Бањане и Дробњаке). Цемовић каже: „Онда је један дио Васојевића потпао под агаларштин у појединих богатијих плавско-гусињских муслимана. Муслимани који су 1737. године (у вези с ратом Русије и Аустрије против Турске) били готови да се врате у хришћанство, помогли су разуром уништеном народу који се вратио из збјегова. Они Васојевићи који нијесу успјели да на вријеме врате или отплате позајмице муслиманима, споразумјели су се да зајмодавцима дају четврти дио од житарица, и тако су многи постали чипчије. Многи су из политичких разлога признали по којег угледног бега за свога агу”... „Они су плаћали најмању агаларштину у Турској. У Скопској области, на примјер, чипчије су плаћале 1/2 од свега што земља роди, на Косову и у Новопазарском Санцаку 1/3 такође од свега што земља роди, а у Васојевићима само 1/4, и то само на житарице... Спахија није имао никаква друга

права осим на четвртину од житарица. На сијено, воће, поврће, дуван, варива, није имао права . . .”

Но, иако нешто блажи, иако његово увођење није било тако једноставно, био је ту заведен чипчијски однос који се повремено морао погоршавати. Послије слома из 1790. г., а то је трећи тешки ударац за Васојевиће у XVIII вијеку — Војвода Лакић је увео неке новине у управљању. Терен је подијељен на четири кнежине, с изборним кнезовима (злоречки кнез Јово Вујов Колевић из Коњуха; кнез Краљске кнежине Вељо Милунов Новичић, предак Протића, из Присоје; кнез Трешњевачке кнежине Василије Стојановић, који се у пјесми помиње као кум Фазли Шарца; кнез Полимља Лабан). Одређени су и барјактари — један из Булића, други из Трешњева. Агама је одређено колико ће добити и да преко тога не траже . . .

Васојевићи који су се пред силом били повукли у планине или у сусједна племена, враћали су се у села. Тражили су и налазили заштиту и помоћ код рођака који су се раније снашли — било привидним потурчењем, било стицањем наклоности неког моћнијег муслимана. Остало је само неколико одметничких група, од којих је вјероватно најбројнија била она у Кому, гдје се помињу Фазли Шарац, Радуле Биновић, Шабан Фатић, Баџан Катанић, поп Гедеон, Вук Масловарић.

„Шарац је једно вријеме био напустио Васојевиће и склонио се у Куче”, каже Катанић. Не зна се код кога и како се склањао у Кучима, али се зна која га је „вила” издала кад се вратио у завичај, то јест чим је „прескочио” у Васојевиће. Катанић без колебања записује: „Проказао га је Шабанагићима Зеко Губеринићи. Убили су га Гусињани између Варде и Царина.” Зашто га је Губеринић проказао, не знамо. Могла је то бити некаква освета, или жеља да се добије награда, могло је бити због страха од нових немира и поремећаја, или из жеље да се чипчијски спојно живи „као бубрег у лоју” . . . Осим тога, бар како пјесма каже — Шарац није био њежан према чипчијама, његово тражење није благо:

По чипчија порез ударио,
Све по товар бијеле пшенице
и за трошак мацарију златну . . .

Такве доприносе Шарац није могао тражити за себе лично, него само за неку општу потребу. Они који су 1941. и 1942. године скупљали прилоге за Народноослободилачки фонд знају „какви су наши даваоци” и како се земљорадник и чобанин тешко растају од онога што је с муком стечено. О томе на свој начин свједоче стихови који су настали у истом крају године 1944, дакле у вријеме кад је перспектива била јасна и побједа сигурна:

Друже Авро, из горице цв'јеће
 ни једна нам овца остат неће...
 А друг Пуно испод ока гледа:
 Неће богме ни говеда...

Најзад, још једно питање: за кога или за шта је то Фазли Шарац ударио овај „порез“ на чипчије?

Катанић помиње запис из Манастира Мораче о састанку који су 1803. године одржали обор-кнез Рашко Радовић, „дотомак кнеза Рада и кнегиње Деспе“, и Божо-Баџан Мирчетин Катанић, бераткнез из Васојевића, те „углавили мир и договор за акцију против Турака“. Он додаје да је Баџан тада био са Шарцем у Морачи. Историчари ће знати нешто више о том састанку и договору о устанку годину дана прије устанка у Србији. Да је таквих састанака и договора могло бити, и да их је било, и на другим странама током године 1803, то јест да је било дослуха народних вођа Србије и Црне Горе, о томе свједочи писмо Петра Цетињског упућено Игуману Дечана Хаџи Данилу од 10. I 1804. године: „Преподобни оче и брате Данило... имамо намјереније ми Црногорци и са београдске стране Срби оћемо скочити на оруже против наших врагова Турака, ако можемо и вас да избавимо...“

Могло би се претпоставити да је на поменутом састанку у Морачи Шарцу стављено у задатак да се побрине за извјесну резерву намирница и нешто новца. Вјероватно да он из конспиративних разлога, пред чипчијама није износио какав је циљ те скупљачке акције — или је измислио неки други разлог, или разлоге није ни помињао. Но све су то само нагађања, а зна се да је стигао до Полице и да се отуда вратио болестан, можда и отрован, вјероватно издан, с хајком за петама. Стигао је до изнад Коњуха, склонио се у колибу Шабана Фатића испод Кома, боловао је, није сачекао оздрављење — журио је да измакне прије но га стигну, али они су га већ били претекли.